

Ministerie van Veiligheid en Justitie

TUSSEN KNUFFELS EN SHAG

*Verhalen van mensen met een licht verstandelijke
beperking*

Voorwoord

Voor u ligt een verzameling verhalen van mensen met een licht verstandelijke beperking (LVB), die in contact zijn gekomen met politie en justitie. De verhalen zijn opgetekend in gesprekken met deze mensen zelf, met hun familieleden of partners en met hun begeleiders. Ze geven een goed beeld van waar mensen met een LVB zoal tegenaan kunnen lopen in hun contacten met politie en justitie - en wat in die contacten kan worden verbeterd. Dat is belangrijke informatie voor ieder van ons die bij een van de organisaties in het justitiële domein werkt. Daar kunnen we van leren. En zo – waar nodig – ons werk beter doen.

Mij vielen in die verhalen een paar dingen op. In de eerste plaats dit: mensen met een LVB begrijpen de politieagenten, officieren en rechters vaak niet. Lees bijvoorbeeld het verhaal van Steve, die de uitspraak van de rechter niet snapt. En op hun beurt worden deze mensen zelf ook niet altijd goed begrepen. Verder viel me op dat veel mensen met een LVB pas laat hun plekje vinden. Dennis, bijvoorbeeld, vindt pas in zijn achtste instelling de rust en het ritme die

voor hem goed werken. Uit het verhaal van Jan wordt duidelijk hoe zoiets kan gebeuren. Hij onderging pas op 45-jarige leeftijd een IQ-test. Daardoor kwam pas laat aan het licht dat hij een LVB heeft en behoefte heeft aan passende ondersteuning. Eerdere screening en passende hulp had hem – en de samenleving – mogelijk veel ellende kunnen besparen. Want uiteindelijk willen veel mensen met een LVB hetzelfde: een rustig, normaal leven. Zo wil Jacky graag haar vader helpen in de patatkraam. En Richard wil eerst een eigen plek en verder aan zichzelf werken. En dan: huisje, boompje, beestje.

Ik hoop dat de verhalen in deze bundel ook u aan het denken zetten. En dat ze u inspireren om ook binnen uw organisatie het gesprek aan te gaan over wat er beter kan in de manier waarop we omgaan met mensen met een licht verstandelijke beperking. Ik wens u veel leesplezier!

Michèle Blom

*DG Straffen en Beschermen –
Ministerie van Veiligheid en Justitie*

Dennis: Achtentwintig, maar in veel dingen drie

Zijn kamer is vergeven van knuffels: “Het zijn er wel zeventig,” zegt Dennis trots. Een klein olifantje en een grote bruine beer zijn extra belangrijk voor hem: “Dombo gaat al twintig jaar overal met mij mee naartoe.” De beer heeft hij nog niet zo lang: “Als ik in zijn ogen kijk, weet ik al dat ik fout zit. Ik gebruik de knuffels om mee te praten. En ze leggen dingen uit aan de begeleiders.” Bij de deur naar buiten staan een plastic tafel en vier stoelen. Op één van de stoelen zit een grote olifant: “Die houdt alle andere knuffels in de gaten.” Op de tafel staan een bus shag, een pak vloeihulzen en een sigarettenmachine. “Ik kon m’n kamer niet heel netjes maken, omdat de kast weg is. Die heb ik gisteren kapotgeslagen. Wie wat doet, moet op de blaren zitten.” Sinds tweeënhalve jaar verblijft Dennis in een gespecialiseerde woonwerkvoorziening. Hij heeft net zijn achtentwintigste verjaardag gevierd.

“Bij zijn geboorte werd ons direct al duidelijk gemaakt dat Dennis in zijn leven een achterstand zou ontwikkelen,” vertelt zijn vader. “We zijn naar verschillende psychologen en psychiaters met hem geweest. Die stelden naast zijn licht verstandelijke beperking (LVB) PDD-NOS vast.” Dennis was zeven jaar toen hij als gevolg van problemen thuis uit huis werd geplaatst. In 2005 kwam hij voor het eerst met justitie in aanraking: “Ik was in de war en ging ruiten ingooien. Ik heb een hooischuur en een huis laten afbranden. Ik heb mensen overvallen. Kinderen en ouderen liet ik met rust, de rest heb ik allemaal geflikt. Dan komt de politie met jou praten. Ik begreep ze niet altijd, dat kwam ook door mijn handicap. Maar als je dan drie uur in verhoor zit, besef je dat je in de problemen bent. In totaal ben ik twintig keer opgepakt. Politie en justitie maken een andere indruk dan zou moeten. Ze zetten je onder druk: ‘Ik wil het nu horen! Ik wil het nu horen!’ Terwijl als je niets wilt vertellen hoeft dat niet. Je zou iemand uit je instelling erbij willen hebben,

iemand die je kent en vertrouwt. Op een gegeven moment had ik een wijkagent. Met hem kon ik goed opschieten, hij krijgt van mij nog steeds een dikke tien. Hij nam de tijd en begreep mijn handicap, hij legde alles goed uit.”

Anders dan zijn zoon heeft Dennis’ vader het over het in brand steken van een hooischaar met een paar jongens. “Hij heeft niet in z’n eentje een huis laten afbranden.” De overvallen waar zijn zoon over spreekt, ziet hij als volgt: “Dan vroeg hij aan iemand een telefoon te leen om te bellen en dan liep hij er zo mee weg. Volgens mij is hij in totaal zo’n vijf, zes keer opgepakt.” Volgens zijn vader maakt Dennis’ verstandelijke beperking hem beïnvloedbaar: “Echt crimineel is hij nooit geweest. Hij verzag de gevolgen van zijn daden gewoon niet. Hij ziet eruit als een normaal mens, maar als je met hem praat kom je heel snel achter zijn handicap.” Volgens één van de begeleiders uit de instelling waar Dennis nu verblijft, maakt zijn LVB hem impulsief en manipulatief. Ook de beïnvloedbaarheid, het moeilijk ‘nee’ kunnen zeggen, noemt hij als belangrijk punt. “Mensen die Dennis niet kennen, zien een grote kerel die shag rookt. Hij is achtentwintig, maar in veel dingen is hij drie. Zo

zou hij ook door justitie benaderd moeten worden. De politie reageert vaak op iemands gedrag en let daarbij niet op een eventuele beperking. Ze zien een flinke volwassen vent die agressief doet en gaan hem met vier man tegen de grond werken. Politiemensen moeten speciaal opgeleid worden om een licht verstandelijke beperking te signaleren.” En naar het voorbeeld van Dennis: “Knuffels helpen om moeilijke gesprekken met verdachten met een LVB aan te gaan.”

Ups en downs

Na verschillende aanhoudingen kwam Dennis tien jaar geleden in een Justitiële Jeugdinrichting (JJ) terecht. “Daar zat ik vier of vijf keer per week in de separeer. Zolang mijn PB’er [persoonlijk begeleider] er was, ging het goed. Was hij weg, dan liep het mis. Ik werd agressief naar mensen of bonkte met mijn hoofd tegen de muur.” Zijn vader vindt dat kinderen met beperkingen als die van Dennis nooit in een gevangenis terecht mogen komen: “In detentie werd zijn agressieve gedrag alleen maar erger, hij ging op de vuist met bewaarders. Hij voelde zich onterecht behandeld en was daar helemaal niet op z’n plek. Dat is een echte misstap geweest. Ik heb dat zelf ook bij de rechter

aangegeven.” Hij zou graag willen dat hij als ouder meer gehoord was tijdens het justitiële traject waarin zijn zoon terecht kwam: “Op bepaalde momenten had justitie misschien wel oog voor zijn beperking. Maar dan nog gingen ze ervan uit dat zo’n jongen ouder wordt en leert. Alleen de laatste keer in de Rechtbank is aan mij gevraagd wat ik er van vond.” Een Tbs-maatregel was de oplossing om Dennis wel op de juiste plek te krijgen: in een Forensisch Psychiatrische Kliniek speciaal voor mensen met SGLVB (LVB en ernstige gedragsproblemen). “Maar ook daarna heeft hij toch nog in detentie gezeten voordat hij er uiteindelijk terecht kon,” zo geeft zijn vader aan. “De rechter was er emotioneel van. Het is niet gelopen zoals het had moeten lopen.” Zelf denkt Dennis met positieve gevoelens terug aan deze rechter: “Die nam de tijd, ook al zaten er mensen buiten te wachten. En hij had tranen in zijn ogen toen hij afscheid van mij moest nemen.”

Zeven jaar lang verbleef Dennis in deze SGLVB-kliniek. “Daar heb ik veel ups en downs gehad,” vertelt hij. “Ik zat veel in separatie. Het was een drama om mijn agressie onder controle te krijgen. Maar het is gelukt, heel goed gelukt.” Zijn vader

zegt erover: “Eenmaal op de juiste plek ging de agressiviteit er snel vanaf. Hij ging rustiger en spontaner in het leven staan. Sindsdien gaat het alleen maar beter met hem.” Toch ziet zijn vader ook nadelen aan een Tbs-maatregel: “Er zijn zo weinig plekken voor deze jongeren dat je alsnog moet wachten. Bovendien kost het je als ouder veel geld om heen en weer te rijden en om de kleine vergoeding die hij kreeg aan te vullen. Ik kan mij voorstellen dat niet iedereen dat kan opbrengen.” Vanaf het moment dat Dennis een Rechterlijke Machtiging (RM) kreeg, ontvangt hij een Wajong-uitkering. “Dat is een hele geruststelling voor ons als ouders, en geeft financieel wat lucht,” aldus zijn vader.

Als een bal die ontploft

Na deze kliniek kwam Dennis eind 2013 terecht in de woonwerkvoorziening waar hij nu nog verblijft. Aanvankelijk was dat op basis van de RM, inmiddels is dat vrijwillig. Zijn advocaat heeft daarin een grote rol gespeeld: “Dat is een vrouw van twee meter, ze is nog groter dan ik,” vertelt Dennis. “Met haar kan ik goed praten, zij begrijpt mij. Ze nam altijd een blikje cola voor me mee, ook al mag je in de cel alleen thee of koffie.

Samen met haar heb ik een RM aangevraagd. De stap van Tbs naar vrijwillig was te groot. Ze heeft zoveel voor mij gedaan, ik bel haar vanmiddag. Ik heb haar nooit bedankt. De hekken hebben mij rust en veiligheid gegeven. Het loopt niet zo gauw meer uit de hand. Dingen kunnen snel en makkelijk worden opgelost. Soms roep ik wel 'Pleur maar op', maar ik weet dat ik de behandeling moet afmaken. En dat ik begeleiding nodig blijf hebben. Dat vind ik goed, ook als ik straks vijftig ben. Ik blijf liever 24-uurs begeleiding houden, maar wel dat ik vrijheden heb."

Voordat Dennis de stap naar meer vrijheid kan maken, vindt zijn begeleider het belangrijk dat hij zijn woedeaanvallen onder controle krijgt. En ook dat hij voor zichzelf kan zorgen en een betekenisvolle daginvulling heeft. Over zijn woedeaanvallen zegt Dennis zelf: "Als je leert dat het normaal is om erop los te slaan, leer het dan nog maar eens af. Mensen met een handicap kunnen dat niet zo snel. Ik voel het nu wel beter aankomen als ik boos word. Het begint in mijn buik en dan gaat het zo rond mijn ribben. Het is als een bal die ontploft. Mijn ogen draaien weg. Ik heb hier geleerd op tijd te zeggen dat ik een rustprogramma wil.

Dat programma is voor iedereen anders. Ik mag niet op de groep komen of anderen uit de groep op mijn kamer hebben. Familie mag wel op bezoek komen en ik mag zelf bepalen of ik rook."

Visje halen in het dorp

Zijn begeleider benadrukt dat Dennis zich goed ontwikkelt: "Hij is zeker 'leerbaar', maar het herkennen van zijn woede duurt bijvoorbeeld best een tijd. Aan de andere kant blijft hij vooruit gaan en zit er nog meer in. Hij kwam uit de Tbs en gaat nu zelfstandig op verlof! Ik ging laatst met hem mee naar het dorp, maar liet hem alles doen. Hij dacht zelf aan geld voor de bus, ook voor mij. Lezen en schrijven kan hij niet, maar klokkijken wel. Daar gebruikt hij dan de kerkklok voor. Ook heeft hij als hij alleen op pad gaat een 'Kid Mobile Phone' om zijn nek. Daarop staan drie voorgeprogrammeerde nummers. Het kan hem niet schelen dat mensen dat zien, ook zijn knuffels niet, die gaan gewoon mee." Zijn vader vertelt dat Dennis nu ook af en toe naar huis komt. "Maar volledig zelfstandig in de maatschappij kan nooit. Voor mij is het hoogst haalbare voor hem een zorgboerderij met één-op-één begeleiding."

Dennis vertelt dat het zijn droom is om eens bij zijn ouders te blijven slapen: “Ik ben al ver in mijn behandeling, maar ik moet nog een paar dingen doen. Mijn moeder heeft reuma en mijn opa is al zesentachtig. Als ik meer naar buiten kan, ga ik zo snel mogelijk hun kant op. Maar ik moet ook aan mezelf denken.” Hij geeft aan dat hij door zijn fouten nu niet bij zijn ouders woont: “Ik heb daar zo’n spijt van. Ik ben verdrietig dat ik niet bij ze

ben. Als ik het vanaf 2005 opnieuw mocht doen, koos ik voor huisje, boompje, beestje.” Samen met zijn PB’er heeft hij gewerkt aan de relatie met zijn ouders: “Ik heb mijn moeder beloofd dat ik aan zou pakken en dat heb ik gedaan,” zegt hij trots en geëmotioneerd.” Hoe hij zijn toekomst ziet? “Ik kijk niet zover vooruit. Dan ga ik me zorgen maken. Ik ga straks een visje halen in het dorp, met de bus.”

De knuffels van Dennis

Jacky leert tot tien tellen

Jacky zit op de bank, ze is vandaag van school naar huis gestuurd. Haar moeder en een begeleider praten op haar in: “Je bent leerplichtig, ze mogen je niet steeds wegsturen. Ze moeten je in een aparte kamer laten afkoelen en dan gaat het wel weer.”

Waarom Jacky met haar zestien jaar naar deze speciale school gaat, kan ze moeilijk accepteren. Ze verbergt dat zelfs voor haar vriend: “Er zitten allemaal kinderen met syndromen, ik heb toch geen beperking? Hoe komt het dan dat ik dingen niet begrijp? Ben ik zo geboren?” Haar moeder vult aan: “Ze wil zelf niet weten dat ze een beperking heeft of een laag IQ. ‘LVB’ zegt me niet zoveel, maar ik weet dat ik met haar moet praten als met een meisje van zes.”

In 2013 ging het helemaal mis met Jacky: haar ouders gingen scheiden en ze was steeds vaker en langer op straat. Op een nacht kwam ze helemaal niet meer thuis. Haar ouders lichtten de politie in

en startten zelf een zoektocht via social media. Toen Jacky daarachter kwam meldde ze zich op een politiebureau: “Ik was heel boos op mijn moeder dat ze het op Facebook had gezet.” Het bleef niet bij deze ene keer, zo vertelt Jacky’s moeder: “Ze was hele nachten weg en deed verkeerde dingen. Met alcohol en drugs, en met jongens. Het ging thuis echt niet meer. Via MEE kwam ze toen in de gesloten crisisopvang terecht, aan de andere kant van het land. Jacky vertelt daarover: “De leiding deed niks met ons. Ik had een vriend en ging ook om met een meisje. We gingen naar de Gall&Gall en toen de leiding achter me aankwam gooide ik een baksteen naar ze. Toen ik terugkwam werd ik gefixeerd. Later heb ik een peuk in het gezicht van een vrouw gegooid en een meisje met krukken geduwd. Als ik boos word is alles zwart en weet ik niet wat ik doe.” Haar moeder zegt over de tijd in de crisisopvang: “Jacky werd daar vaak gefixeerd, ze had altijd blauwe plekken.”

Wisselingen

Na vier weken crisisopvang verscheen Jacky voor de rechter: “Dat was een lieve man. Ik moest alleen zitten en vragen beantwoorden. Mijn ouders zaten achterin de zaal. Ik had ze liever naast me gehad. De rechter deed wel zijn best, maar sommige dingen die hij zei gingen hier naar binnen en daar eruit.” De rechter legde de leerstraf ‘So-Cool’ op aan Jacky. Deze training leert jongeren met een licht verstandelijke beperking (LVB) die een strafbaar feit hebben gepleegd hoe ze op het rechte pad kunnen blijven. Jacky ging wonen in een open jeugdinrichting meer bij haar ouders in de buurt. “Daar heb ik de eerste maanden veel geleerd,” vertelt ze. “So-Cool was goed, maar van TACT (Training Agressie Controle) heb ik nog meer geleerd.” Ook ging ze aan de slag met ‘This is me’. Daarmee schreef Jacky met hulp van een begeleider haar persoonlijke ‘hand-leiding’. Daarin staat bijvoorbeeld welke mensen voor haar belangrijk zijn en wat voor haar wel en wat niet werkt in begeleiding.

Volgens haar moeder ging het aanvankelijk beter met Jacky in deze open jeugdinrichting: “Maar ze kan al die wisselingen van vertrouwenspersonen

niet aan. En dat gebeurde daar veel. Het wegvallen van haar eerste begeleider, daar heeft ze zo’n verdriet van gehad, en nog!” Toen deze begeleider wegging en ook verschillende kinderen vertrokken, kreeg Jacky het moeilijk: “Het ging niet goed met ‘de flexers’ en met m’n nieuwe begeleider. Als m’n ouders er waren was ze aardig, maar als zij weggingen niet meer. Toen ze aan de telefoon een verkeerde toon had tegen m’n vader kwam er een explosie. Ik heb haar bij haar nek gepakt en later van de trap geduwd.” Jacky werd tijdelijk ondergebracht in een andere instelling in de buurt en moest opnieuw voor de rechter komen.

Vriendjes

“Ik heb haar weggehaald uit die jeugdinrichting,” vertelt Jacky’s moeder. “Bij de rechtbank heb ik gevraagd om een Jeugdreclasseringsmaatregel. Ik wilde dat ze naar huis kwam, maar ik wou het niet alleen doen. Die maatregel is een stok achter de deur. Ik wist eerst niet precies wat het was, maar ik ben er nu heel blij mee. Het liefst zou ik willen dat de maatregel begin volgend jaar verlengd wordt.” Jacky’s jeugdreclasseringsmaatregel wordt uitgevoerd door een organisatie die gespecialiseerd is in jongeren met een LVb.

Er is wekelijks telefonisch contact met Jacky, haar moeder of haar vader. Eén keer in de vier weken komt een vaste begeleider van de jeugd-reclassering bij Jacky en haar moeder thuis. “Sinds ze weer thuis woont is ze niet meer met politie en justitie in aanraking geweest,” vertelt haar begeleider. “In ieder geval niet voor de zaken waarvoor zij eerder is veroordeeld. Dat komt ook doordat haar thuissituatie veranderd is. Haar vader en moeder hebben meer rust en ruimte om haar te begeleiden. In haar plan van aanpak is vastgelegd dat Jacky’s ouders op een rustige manier met haar communiceren. Ook de eenduidige benadering van Jacky door haar vader en moeder is belangrijk.” Haar moeder vertelt: “Sinds ze weer thuis woont hebben we nooit meer ruzie. Jacky weet nu dondersgoed wat wel en niet mag.” Haar begeleider vult aan: “Voor Jacky zelf zijn doelen vastgelegd voor emotie- en agressie-regulering. Ze leert haar wensen en grenzen aangeven. En op een goede manier om te gaan met sociale media. Ze doet dat nu bewuster. Het vriendje dat ze op dit moment heeft is daarbij een beschermende factor.”

Toen Jacky net weer thuis woonde, liep het nog weleens mis met vriendjes: “Die vond ze dan via Facebook en ik kon dat niet altijd allemaal volgen,” vertelt haar moeder. “Als je jong en verstandig bent kan je daarmee omgaan. Maar kinderen zoals Jacky zijn dan kwetsbaar. Ze is daardoor ook met loverboys in aanraking gekomen. Jongens die op allerlei manieren misbruik van haar maakten.” Inmiddels heeft Jacky al tien maanden een vaste vriend: “Hij woont hier vlakbij en ze hebben het leuk samen. Ze kunnen met elkaar praten en hij legt dingen uit. Hij heeft zelf ook ‘een rugzakje’ maar is al wat verder dan Jacky. Dat helpt. Wel zorg ik dat ze elke drie maanden de prikpil haalt. Ik ga dan met haar mee. Ik wil nog geen oma worden, niet nu het juist zo goed gaat.” Volgens haar begeleider kan Jacky steeds beter praten over wat haar dwarszit. Ook werkt ze volledig mee met de begeleiding die zij ontvangt. “Alleen passend onderwijs is nog lastig. Ze wil zelf graag naar het Praktijkonderwijs, maar dat gaat nu nog niet.” Haar moeder zegt daarover: “Ze zou er verzuipen, tussen de meiden die daarop zitten.”

Vaders patatzaak

Haar begeleider vertelt dat Jacky vorig jaar de ziekte van Pfeiffer kreeg en daardoor lang is thuisgebleven: “De bedoeling was om daarna haar school weer op te bouwen. Op dit moment gaat ze vier uur per dag en zijn er nog te vaak problemen. De laatste paar dagen voor de zomervakantie was Jacky geschorst vanwege een uitbarsting.” Haar moeder beaamt dat Jacky’s boosheid op school nog weleens uit de hand loopt. “Omdat ze haar daar niet begrijpen,” benadrukt ze. Jacky volgt een speciale therapie om aan haar boosheid te werken: “We gaan op gevoelens in, dat is een beetje vervelend.

Ik moet mensen leren negeren.” Haar begeleider vindt het belangrijk dat ze naar school blijft gaan: “Zo kan ze toewerken naar werk of dagbesteding. Ik denk niet ze in de toekomst volledig zelfstandig kan wonen. Ze staat wel op een wachtlijst voor kamertraining na haar achttiende. Wat ze ook gaat doen, de steun van haar ouders, broers en vriend is belangrijk.” Jacky logeert vaak bij haar vader omdat hij dichterbij school woont. Het is haar droom om in zijn patatzaak te werken. “Maar ik moet eerst nog langer naar school. Ze willen dat ik leer me aan regels te houden en op tijd te komen. Dat snap ik wel.”

Jan blijft mensen vertrouwen

“Die man heeft mijn geld afgepakt,” valt de 55-jarige Jan met de deur in huis. “Z’n vriendin werkte in mijn café. Hij heeft dat café voor mij verkocht, maar ik kreeg het geld niet. Later heeft hij ook nog twee panden en een huis van mij verkocht. Dat geld heeft hij ook van me afgepakt.” Hij intimideerde mij. Ik moest alles verkopen, ook mijn garagebox en auto’s. Die man kan zo schreeuwen, net als Holleeder tegen z’n familie.”

In 2006 onderging Jan een IQ-test waaruit bleek dat hij een LVB heeft: “De man heeft die test gebruikt om een Persoons Gebonden Budget voor mij aan te vragen. Die € 20.000 per jaar ging naar hem. Omdat ik zelf geen huis meer had, ging ik in zijn zorginstelling wonen. Daar zaten ook andere mensen. Als ik om mijn geld vroeg, zou hij me eruit gooien. Ik had altijd mijn tasjes klaarstaan.” Begin 2010 kwam Jan inderdaad op straat te staan. Acht maanden lang sliep hij op een matras in de bus die hij nog had.

Vanuit deze situatie bleef hij contact zoeken met de man: “Ik dacht aan m’n geld, ik wou geen ruzie maken. De man beloofde dat als ik een B.V. op zou zetten, ik m’n geld terug zou krijgen. Terwijl, ik mocht van de belastingdienst geen bedrijf beginnen. Omdat de man mijn administratie deed, had ik een boete en een naheffing van € 90.000 gekregen. De belastingdienst had dat bedrag kwijtgescholden op voorwaarde dat ik drie jaar lang geen bedrijf zou starten. De man zei: ‘Dat regelen we wel’.” Uiteindelijk richtte Jan in 2013 een B.V. op. Twee weken later werd deze op naam van de man overgeschreven. Hij was directeur-eigenaar en Jan enig aandeelhouder. “In die tijd ging ik ook weer bij hem wonen, we sliepen samen op het kantoor van de B.V. Hij ging spelletjes spelen. Hij was heel achterdochtig en schreeuwde op een nacht uren achter elkaar tegen me. De bovenbuurman wilde de politie bellen. Toen heeft hij me er weer uitgegooid.”

Aangifte doen

In 2014 meldde Jan zich aan bij de instantie die slachtoffers van ongelukken en misdrijven begeleidt. Zijn contactpersoon daar vertelt over zijn aanmelding: “Hij schreef dat hij zich geen raad meer wist en zich misbruikt voelde.

En dat hij niet wist of hij wel aangifte tegen de man moest doen, omdat hij bang voor hem was. Inmiddels heeft hij zich voor de derde keer opnieuw aangemeld via het systeem.

De afgelopen twee jaar heb ik om de paar maanden contact met hem gehad. Hij belt dan of we wat weten en of we nog iets voor hem kunnen doen. Hij blijft hangen in zijn probleem omdat er geen oplossing komt.” Begin 2015 besloot Jan de man toch aan te geven bij de politie. Zijn zaak is toen bekeken door een fraudecommissie.

Die oordeelde dat er onvoldoende bewijs was om aangifte tegen de man te kunnen doen.

In diezelfde tijd had Jan ook gesprekken met de recherche. Die zeiden dat er geen rechtszaak inzat: “Ik heb gevraagd of ze de man samen met mij wilden bellen, maar dat deden ze niet.”

Jans begeleider is vanuit de instantie bij de politie gaan navragen waarom Jan geen aangifte kan doen:

“‘Laat meneer zelf maar komen’, was hun reactie.

En ook dat Jan zelf voor alle transacties en afspraken met zijn afperser heeft getekend.

Maar wat is de waarde van een handtekening in zijn situatie? Je ziet niks aan hem. Maar als je hoort wat er is gebeurd en dat die man ook anderen afperst en intimideert dan zou de politie daar toch iets mee moeten kunnen doen?”

Een kennis van Jan snapt dat het niet zo gemakkelijk is zijn geld terug te halen: “Hij heeft alles wel op papier bijgehouden, maar er is niet overal keihard bewijs voor.” Wat haar wel stoort is dat de politie verder ook niks lijkt te kunnen doen:

“Jan is niet ontoerekeningsvatbaar verklaard.

Toch moet hij beschermd worden tegen misleiding. En de mensen die dit bij hem gedaan hebben, moeten worden bestraft.” Om er alsnog een zaak van te kunnen maken benaderde Jan zelf een advocaat: “Die heeft het eerst een jaar laten liggen. Hij was onduidelijk en langzaam. Ik heb iemand om hulp gevraagd en die is samen met mij naar een andere advocaat gegaan. Daar betaal ik alleen een eigen bijdrage. Hij moet regelen dat ik mijn geld terugkrijg, dat ik uit de B.V. kan en hij moet m’n auto terugpakken. Ik probeer te voorkomen dat de belasting achter me aankomt.”

Louche types

Over hoe deze dingen hebben kunnen gebeuren en de relatie met zijn LVB zegt Jan: “Ik heb eerder vertrouwen in mensen. Ze komen altijd naar mij, ik trek dat aan. Ik ben niet hard, dat is het probleem. En ik praat moeilijk, daarom begrijpen mensen mij niet. Met vrouwen ook; in een café verstaan ze mij niet. En dan gaan ze weer weg. Ik heb wel twee kinderen, maar die vrouwen zijn ook weg. Het meeste van wat ze zeggen bij politie en justitie begrijp ik wel. Maar tegen vreemden zeg ik het meestal niet als ik het niet begrijp.”

Jan heeft nu bijna de leeftijd van zijn vader toen die overleed. Ook zijn moeder overleed op relatief jonge leeftijd. Zijn jongere broer, andere familie en vrienden weten niet van Jans beperking en zijn situatie. Zijn kennis vertelt dat Jan geen open boek is: “Ik geloof dat hij is benadeeld voor heel veel geld en dat hem dat is aangedaan. Toch laat hij nooit het achterste van zijn tong zien. Hij geeft stukjes informatie en dan denk ik weleens: Had je dat niet eerder kunnen zeggen? Dan was het kwartje eerder bij mij gevallen.”

Jans begeleider beaamt dit: “Ik hoorde vandaag voor het eerst dat Jan vroeger ook een café had. Sowieso sta ik versteld van alle panden die hij in

het verleden kon kopen.” Zijn kennis vertelt dat het niet altijd makkelijk is om Jan te helpen: “Als je iets rechtstreeks wil aanpakken, wil hij het op een zachte manier. Later wil hij dan juist weer louche types inzetten om z’n geld terug te krijgen. Wat het lastig maakt is dat hij vijfhonderd sporen tegelijk uitzet. En hij laat zich makkelijk manipuleren. Als mensen iets beloven dan gelooft Jan dat. Hij is vatbaar voor overwicht. Wat je bij kinderen ook wel ziet, dat is Jan ten voeten uit.”

Gewoon netjes samen oplossen

“Alles moet altijd abnormaal gaan, via de normale weg gaat het niet. Ik wil het gewoon netjes samen oplossen, maar als ik naar de man toega belt hij de politie,” vertelt Jan. “Ik krijg geen gelegenheid om tegen hem te zeggen wat ik ervan vind. Hij begint gelijk te schreeuwen en zegt dat ik te laat ben. Hij heeft me ook een keer door zijn mannetjes in elkaar laten slaan. Ik ken verschillende mensen die in de problemen zitten door hem. Z’n vriendin zit ook in de schuldsanering. Alleen wil niemand getuigen, ze zijn allemaal bang voor hem. Ik wil het nog steeds uitpraten. We hoeven niet samen verder, maar ik wil wel m’n geld terug.” Jans kennis vult aan: “Zijn focus blijft op één ding en

dat is die man. Dat die al zijn geld heeft kan hij niet verkroppen. Ik weet niet of hij dat op een gegeven moment achter zich kan laten.” Toch ziet ze wel een ontwikkeling bij Jan zelf: “Hij is rustiger geworden sinds ik hem ken.” Jan zegt daarover:

“Ik blijf mensen vertrouwen. Een vriend van me ziet het gelijk als mensen glad zijn. Ik zie dat niet. Als de man jarig is of met oud en nieuw, stuur ik hem een berichtje. Ik krijg niks terug. Ik hou me maar van de domme.”

Steve vecht voor zijn 'oso'

“Over drie jaar zien jullie mij op tv en dan denken jullie: ‘Daar is die jongen met die vlek op z’n hoofd.’” Steve tilt zijn petje op om zijn kaalgeschoren hoofd met moedervlek te laten zien. “Ik wil mijn verhaal eigenlijk op social media doen. Het moet ‘viral’ gaan met 1.000.000 views. Zo’n boekje met verhalen gaat niemand lezen. Dat gaat niks veranderen.”

Steve is achtentwintig jaar en op dit moment dakloos. “Vroeger ben ik een aantal keer voor diefstal gepakt. Dan zat ik alleen tijdelijk vast op het politiebureau.” In 2010 werd hij opgepakt voor de mishandeling van zijn toenmalige vriendin. “We hadden ruzie. Zij wilde mij met een ballpoint steken en toen heb ik haar met mijn vlakke hand geslagen,” vertelt hij. Steve kreeg een taakstraf opgelegd voor deze mishandeling. Maar omdat hij deze niet afmaakte en ook openstaande boetes had, kwam hij in 2012 in de gevangenis. “Vroeger dacht ik ‘fuck de politie’. Nu denk ik daar anders over: de politie doet gewoon z’n werk. Iedereen

heeft politie nodig. Als je geen klein kind meer bent, weet je wat er gebeurt als je criminele dingen doet. En als je gestoord bent moet je naar het gestoordenhuis. In de gevangenis wilde ik geen hulp, ik ben een ‘independent’ jongen. Ik heb zes jaar reclassering gehad, daar heb ik alleen maar slechte ervaringen mee.”

Nadat Steve vrijkwam, was er nog een rechtszaak over de eisen van het slachtoffer. Zijn begeleider vertelt dat hij de laatste keer met hem meeging naar de rechtbank: “Bij zijn uitspraak zei de rechter: ‘Ik ga proberen dit zo makkelijk en simpel mogelijk te zeggen, zodat je het begrijpt. Ik ga geen straf opleggen, ik spreek je vrij.’ Steve sprong op en riep ‘nee!’ Hij begreep gewoon niet dat de uitspraak positief voor hem was.” Over deze gebeurtenissen zegt Steve zelf: “Ik neem altijd een advocaat mee naar de rechtbank zodat die kan uitleggen wat er gezegd wordt. Of ik bel iemand, ik weet niet wie. Soms krijg je onterecht straf, dat begrijp je dan niet. De mensen die de macht hebben zijn gestoord.”

Overschreeuwen

“Als Steve mensen niet begrijpt, gaat hij zichzelf overschreeuwen,” vertelt zijn begeleider. “Hij gaat hard praten en staan om indruk te maken. Naar vrouwen toe heeft hij sowieso een bepaalde houding. Hij kijkt ze bijvoorbeeld niet aan. Voordat ik zijn begeleider werd, begeleidde een vrouwelijke collega hem. Hij kon haar heel dwingend benaderen. Hij zou wel bepalen wat ze voor hem moest doen. Tegen mij schreeuwt hij niet en als hij gaat staan, gebaar ik rustig dat hij moet gaan zitten. Ik heb wel het idee dat hij feedback kan ontvangen, maar het hangt af van wie hij die krijgt. Steve maakt onderscheid tussen instanties en de mensen die hem helpen. Vertrouwen en een band opbouwen zijn heel belangrijk voor hem. Zo’n vertrouwensband lijkt hij te hebben met zijn reclasseringswerker. Dat is een vrouw die net als hij van Antilliaanse afkomst is. Met haar praat hij Papiaments als hij het minder goed begrijpt.”

“Ik praat logisch en vertel gewoon de realiteit; ‘straight to the point’,” zegt Steve. “Als jij m’n begeleider bent, moet je me ondersteunen met wat ik wil doen. Ik strijd nu ook met de ambulante begeleiding. Als ik mijn mond niet opentrek,

krijg ik geen hulp. Iedereen zou zijn mond open moeten trekken. Nadat ik vast had gezeten kwam ik op straat te staan. Ik vind het goed dat justitie je op straat stuurt, dat wist ik van tevoren. Mensen met een laag IQ zijn misschien verrast als ze ineens op straat staan. Ik niet, het is je eigen verantwoordelijkheid. Je moet met de regels meegaan. Uit een test kwam dat ik een laag IQ heb, maar dat klopt niet. Die psycholoog begrijpt mij niet, alleen omdat ik niet goed Nederlands spreek.” De uitspraak over zijn licht verstandelijke beperking (LVB) is nieuw voor zijn begeleider: “Dat hij zelf vindt dat hij geen laag IQ heeft, had ik hem nog niet eerder horen zeggen. Als er vragen aan hem worden gesteld, wordt het hem gauw te veel. Hij lijkt onmacht te voelen omdat hij het niet begrijpt. Tegelijkertijd voelt hij zich niet begrepen, want het kost hem moeite om te verwoorden wat hij bedoelt.”

In een andere wereld

“Ik bestudeer Nederland al een tijd en dit land is niet van mij,” vertelt Steve. “Ik zie alles, ik volg het nieuws, ik observeer. ‘Tintgleurde’ mensen worden misbruikt. Ik ben niet hier geboren. Alloctonen worden anders behandeld in

Nederland. In België en Duitsland doen ze dat veel beter.” Zijn begeleider reageert: “Hij lijkt soms in een andere wereld te leven, waarin alles om hem draait. Ook zegt hij weleens dat hij harder moet rennen dan anderen om iets gedaan te krijgen. Toen hij laatst naar de belastingdienst moest, vroeg hij: ‘Wil je met me mee, want anders begrijp ik het niet’. Hij weet niet welke documenten hij moet meenemen. En hij vindt het lastig om vragen van een medewerker ter plekke te beantwoorden. Dat is volgens mij ook een stuk onzekerheid, hij heeft graag iemand die meekijkt. Ik spreek van tevoren met hem af dat hij het eerst zelf probeert. Als dat niet lukt, kan hij mij aankijken en zal ik hem helpen. Zijn behandeling bij de GGZ is onlangs stopgezet, omdat hij nooit kwam. Dat is bij de reclassering gemeld. Nu staat op papier dat de behandeling niet doorgaat omdat Steve niet wil. Daar heeft hij heel veel moeite mee: het zou niet zijn fout zijn, want hij belde toch altijd netjes af. Tijdens het gesprek waarin we hem moesten vertellen dat zijn behandeling niet verder zou gaan, bleef hij trouwens opvallend rustig. We hadden ingecalculeerd dat hij op dat moment al heftig zou reageren. Maar dat gebeurde niet. Ik denk dat dat kwam omdat hij de dag erna het intakegesprek voor

een eigen woning had. Hij vond die behandeling op dat moment even niet zo belangrijk.”

Wilskracht

“Als het erop aankomt kan hij best wel wat,” vervolgt zijn begeleider. “En als je hem een duidelijke opdracht geeft gaat hij aan de slag. De papieren voor de woningbouw heeft hij bijvoorbeeld zelf geregeld.” Steve zegt daarover: “Ik ging naar een huis kijken en vrijdag had ik een intakegesprek. Ik kreeg veel vragen over mijn verleden. En ook over waarom ik daar naartoe wilde verhuizen. Ik woon nu zes jaar in deze stad, mijn adreshistorie is heel lang. Die vrouw van de corporatie wilde een controle bij de gemeente doen. Ze zei dat ze dat bij iedereen doet. Ik moest daar goedkeuring voor geven. Ik zei: ‘Ik vind het onzin, maar ik werk gewoon mee.’ Het is nu woensdag en ik heb nog niks gehoord. Ik was niet tevreden met het gesprek. Vroeger was ik pittiger, toen zou ik zijn weggelopen. Je moet een vaste woning hebben voordat je dingen mag. Ik heb een zoontje, maar Jeugdzorg wil niet dat ik hem zie. Ik ben chef-kok. Mijn doel is een inschrijving bij de KvK. Maar eerst moet ik mijn ‘oso’, mijn huis krijgen.”

Zijn begeleider is positief over de toekomst van Steve: "Het verschil met sommige andere cliënten is dat hij wel wil. In het begin was het even aftasten, maar hij weet mij nu te vinden als hij vragen heeft. Hij ziet deze begeleiding als iets positiefs, niet als een verplichting. Wij zijn er voor hem. Met blijvende begeleiding en een eigen plek om te wonen, kan hij wat van zijn leven maken. Zijn wilskracht helpt hem daarbij. Hij is niet echt

crimineel, maar hij is gewoon veel te veel met overleven bezig. Als hij eenmaal een huis heeft kan het opbouwen beginnen. Hij kan zijn geld verdienen met koken. Dat kan hij goed en hij doet dat graag, ook voor andere mensen. En hij heeft op dit moment een vriendin die een positieve invloed op hem heeft. Ik heb het idee dat ze hem helpt en motiveert. Ik verwacht dat hij zijn leven binnen vijf jaar op orde heeft."

Richard van de drank af

“Vroeger moest ik werken voor de drank. Nu werk ik voor m’n plezier en voor leuke spulletjes,” vertelt de 43-jarige Richard. Zijn kamer heeft hij gezellig gemaakt met kerstversieringen. Uit recente testen bleek dat Richard een LVB en een vorm van autisme heeft. “Ik zie dingen anders dan andere mensen,” zegt hij daar zelf over. “Ik kan moeilijk omschakelen of me inleven in anderen.” Op een groep wonen vindt hij lastig: “Ik wil dat alles netjes is. Bij mij loopt de spanning op als mensen de keukenkastjes open laten staan. Dat doe je toch ook niet met de wc-deur als je erop zit? Met mijn autisme is het een automatisme, maar bij anderen gaat dat niet vanzelf. Ik zie dat als een gebrek aan opvoeding.”

Ruim een jaar nu woont hij in deze gespecialiseerde behandelvoorziening, sinds kort op een afdeling met minder gemeenschappelijke activiteiten en meer zelfstandigheid. Om hier te komen heeft hij een lange weg afgelegd:

“Op m’n zesentwintigste kwam ik voor het eerst met de politie in aanraking. Dat was voor een auto-inbraak. Ik had geld nodig voor drank en vond verkeerde vrienden in de kroeg. Zij zeiden dat ik zo snel aan geld kon komen.” Zijn drankgebruik en jaloezie noemt Richard als redenen voor zijn agressieve gedrag tegen vrouwen: “Ik ben veertien jaar getrouwd geweest en ik mishandelde mijn vrouw. Als ik aan de drank ben word ik bozer en bozer en dan slaan de stoppen door.” Tien jaar geleden werd Richard voor het eerst opgepakt voor huiselijk geweld. Voor de mishandeling van zijn ex-vrouw heeft hij drie keer een aantal maanden vastgezeten. Richard scheidde van zijn vrouw en kreeg een vriendin: “Zij vond het normaal om te kussen met haar exen. Ik vind dat dat niet past. Ik geef gewoon een hand als ik een bekende tegenkom.”

In 2015 werd Richard gearresteerd terwijl hij zijn vriendin mishandelde. “Die arrestatie was traumatisch,” vertelt hij. “De politie gebruikte

zoveel geweld tegen mij dat ik geweld terug ging gebruiken. Ze kwamen binnen op een opgefokt moment. Ik was zwaar onder invloed. Ze bespotten me gelijk met pepperspray. Daardoor was ik verblind, zag ik niet wat ik deed en heb ik een agent neergeslagen. Ze hadden me beter van m'n vriendin af kunnen trekken, ze waren met vier man! Als ze daarna met me hadden gepraat hadden ze me rustig kunnen krijgen. Mensen zoals ik, met een licht verstandelijke beperking, moeten beter worden ingeschat en anders worden benaderd. Het was niet de eerste keer dat ze me zagen. Ze hadden moeten weten wie ik ben. Ik heb echt een hekel gekregen aan die wouten. Ik krijg kippenvel als ik aan ze denk, een gevoel alsof ik ze van kant wil maken. Als ik een inbraak heb, bel ik ze niet." Richard vertelt hoe hij een dag later aangifte deed tegen de politie, vanwege het in zijn ogen buitenproportioneel geweld tegen hem. Zijn reclasseringswerker blijft hiervan niet op de hoogte: "Het verbaast me dat hij hiervoor aangifte tegen de politie heeft gedaan. Hij had zo ontzettend veel gedronken en was helemaal de weg kwijt. Dat hij er überhaupt nog iets van weet!"

Om hulp vragen

"Na mijn laatste arrestatie heb ik aangegeven dat ik hulp nodig had voor m'n agressie," vertelt Richard. "Die vraag moest wel uit mezelf komen. Dat had de politie of m'n advocaat niet kunnen doen. Ik had dat niet geaccepteerd." Zijn reclasseringswerker zegt daarover: "In het verleden hebben wij hem vaker klinische behandeling geadviseerd, maar dan stond hij daar niet voor open. Ik vermoed dat zijn voorlaatste partner daar ook een rol in speelde. Sinds 2013 ben ik zijn vaste contactpersoon vanuit de reclassering. Daarvoor had hij steeds met een andere collega te maken. We merkten dat dat niet goed voor hem was. Een vast aanspreekpunt werkt voor Richard het beste. Met advocaten, officieren van justitie en rechters moet je geluk hebben, vindt ze, in hoeverre ze rekening houden met iemands LVB: "Soms formuleren ze uit zichzelf een vraag opnieuw, als ze merken dat een verdachte ze niet begrijpt. Ik help daar ook wel bij. Zeker bij cliënten als Richard vertel ik van tevoren dat er sprake is van een licht verstandelijke beperking. Tijdens een zitting kan ik mijn hand opsteken en om verduidelijking vragen. Of als ik vermoed dat de woorden van de verdachte verkeerd geïnterpreteerd worden, geef ik dat ook aan."

In zijn laatste strafproces werd Richards hulpvraag meegenomen. “De straf was zwaarder, maar de rechter was milder,” zegt hij daarover. “Hij vond het knap dat ik zelf had aangegeven dat ik hulp nodig had. En hij luisterde ook naar mijn kant van het verhaal. Eerder luiden de rechters steeds mee met de officier. Die ziet alleen de kant van het slachtoffer. Doordat ik zeven maanden kreeg, kon ik een persoonlijk begeleider in de gevangenis krijgen. M’n eerdere straffen waren daarvoor te kort. Toen voelde ik me aan m’n lot overgelaten in detentie.” De casemanager die Richard nu kreeg, had uit zichzelf oog voor zijn LVB, zo vertelt z’n reclasseringswerker. Het contact met haar heeft zij als positief ervaren: “We konden veel informatie uitwisselen. En we vonden allebei dat de gespecialiseerde behandelinstelling een goede plek voor Richard zou zijn. Het was belangrijk dat hij gelijk van de gevangenis naar de instelling kon gaan, dat hij niet eerst op straat kwam te staan. Dat is lastig met de wachtlijsten die er zijn.”

Wachtlijsten

“Sinds Richard in de gespecialiseerde behandelinstelling woont is hij rustiger geworden,” vertelt zijn begeleider van de reclassering. “Hij weet waar

hij op moet letten om te voorkomen dat spanning oplopen. En hij heeft geleerd om uit een situatie te stappen als het toch uit de hand dreigt te lopen. De hulp die hij eerder kreeg paste denk ik niet goed bij zijn beperking. Dat was veel ‘praattherapie’ terwijl mensen zoals Richard meer hebben aan ‘doe-therapie’. De gespecialiseerde behandeling die hij nu krijgt, sluit daar beter op aan. Hij heeft therapieën gevolgd om zijn agressie en verslaving onder controle te krijgen. “Sinds ik hier ben, ben ik zelfverzekerder geworden,” zegt Richard zelf. “Ik drink niet meer en ik heb rust in mezelf gevonden.” Wekelijks praat hij met een behandelaar en één keer in de maand komt zijn reclasseringsbegeleider. Op dit moment verblijft hij op vrijwillige basis op het instellingsterrein. Hij staat op de wachtlijst voor begeleid wonen. De reclassering had een plek voor hem gevonden aan de andere kant van het land. Richard, zijn familie en begeleiders vonden dat gezien zijn netwerk in de buurt, geen goed idee. “Dat was de enige mindere actie van de reclassering, verder loopt het goed,” benadrukt Richard. “Helaas zijn de wachtlijsten voor woonvormen gericht op LVB erg lang,” vertelt zijn reclasseringswerker.

“Hij staat nu voor begeleid wonen op de wachtlijst in zijn eigen regio. Die voorziening is niet gespecialiseerd in LVB-problematiek, maar qua begeleiding past het wel. We hebben daar een goede intake gehad, ze zijn op de hoogte van zijn achtergrond. Ik ben daar positief over. Het is wel belangrijk dat hij niet in een te grote groep terecht komt, dat geeft te veel spanning.”

Huisje, boompje, beestje

“Ik wil een leven opbouwen nu het nog kan,” benadrukt Richard. “M’n gezondheid speelt me ook parten.” Zijn reclasseringswerker zegt daarover: “Door zijn autisme herkent hij gevoelens bij anderen moeilijk, maar ook bij zichzelf. Lichamelijke klachten merkt hij niet op, of wil hij niet vertellen uit angst voor de dokter. Soms loopt hij met open wonden en dan moet je hem echt vragen om zijn broekspijp op te tillen. Dat vindt hij kinderachtig, maar het is wel nodig. Hij heeft last van een slechte doorbloeding en is gedotterd, dus we moeten daar extra alert op zijn. Hij is doorgelopen met een beenbreuk en daar heeft hij blijvende problemen van. Voor de tandarts was hij ook bang, waardoor zijn gebit slecht verzorgd was. Maar dat gaat nu een stuk beter! Ik hoop dat Richard nog

even geen vriendinnetje neemt. Hij wordt snel verliefd en wil met iedereen wel trouwen. Hij gaat daar kinderlijk me om. Meestal zijn dat vrouwen die zelf ook ‘een rugzakje’ hebben. Mocht hij toch iemand tegenkomen dan zullen we er bovenop zitten. Eerder was hij in de positie dat hij afhankelijk was van een vrouw: hij woonde bij zijn partners in en dan had hij geen recht op een uitkering, want die kregen zij al. Doordat hij vaak geen inkomen had, liepen zijn schulden op. Hierdoor ontstond ook veel spanning tussen hem en zijn partners. Nu heeft hij een bewindvoerder. Die helpt hem met zijn papierwerk, want dat overziet Richard zelf niet. Dat vindt hij te ingewikkeld en dan blijft het liggen.”

“Ik denk dat hij zijn leven lang iemand nodig blijft houden die een oogje in het zeil houdt,” vervolgt de reclasseringswerker. “Als hij doorgaat met beter voor zichzelf zorgen en hard werken, dan komt het vast goed met het begeleid wonen.” Doordeweeks werkt Richard in de groenvoorziening op het instellingsterrein: “Ik hoef me niet te vervelen! Ik ben altijd hovenier geweest. Eerst bij het werkbedrijf van de gemeente en later bij een tuincentrum. Ik had daar mijn eigen afdelinkje.

Dat kon ik helemaal naar m'n zin inrichten.
Als ik zou willen zou ik daar zo weer terug kunnen
komen. Op zaterdag werk ik in de winkel van
vrienden. Daarna ga ik altijd naar mijn ouders.

Ik heb een vast ritme nodig om me goed te voelen.
Misschien wil ik in de toekomst weer een
vriendin, maar daar heb ik nu geen behoefte aan.”

Deze brochure is een uitgave van:

Ministerie van Veiligheid en Justitie

Turfmarkt 147 | 2511 DP Den Haag

Postbus 20301 | 2500 EH Den Haag

portefeuille.IAKenJ@minvenj.nl

Maart 2017

Publicatie | 97552